

11-4-2019

Persecutions of the national political mukholifat

S. A. Xoshimov Associate Professor
Andijan State university, fdjournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [History Commons](#)

Recommended Citation

Xoshimov, S. A. Associate Professor (2019) "Persecutions of the national political mukholifat," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 2 , Article 14.

DOI: 93/99+329.01/02

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol2/iss4/14>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in *Scientific journal of the Fergana State University* by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК: 93/99+329.01/02

**МИЛЛИЙ СИЁСИЙ МУХОЛИФАТГА ҚАРШИ ТАЪҚИБ ВА ТАЪҚИБЛАР
ПРИТЕСНЕНИЯ И ПРЕСЛЕДОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОППОЗИЦИИ
PERSECUTIONS OF THE NATIONAL POLITICAL OPPOSITION**

С.А.Хошимов

Аннотация

Мақола XX асрнинг 20-30 йилларида Ўзбекистонда қарор топган большевикларнинг тоталитар режимига қарши вужудга келган мухолифатдаги ташкилот ва гуруҳлар фаолияти тарихига бағишланади.

Аннотация

Статья посвящена истории деятельности оппозиционных организаций и групп, возникших против тоталитарного режима большевиков, установленного в Узбекистане в 20-30-е годы XX века.

Annotation

The article is devoted to the history of the activities of oppositional organizations and groups that have arisen against the totalitarian regime of the Bolsheviks, established in the 20-30th years of the twentieth century in Uzbekistan.

Таянч сўз ва иборалар: мухолифат, большевик, режим, партия, ташкилотлар, гуруҳлар, оғмачилик, “Иттиҳод ва тараққий”, “Бирлик”, “Миллий иттиҳод”, “Миллий истиклол”, “Гап”, “Темур”, “Ботиргапчилар”, “Ғайратчилар”.

Ключевые слова и выражения: оппозиция, большевик, режим, партия, организации, группы, уклонизм, “Иттиҳод ва тараққий”, “Бирлик”, “Миллий иттиҳод”, “Миллий истиклол”, “Гап”, “Темур”, “Ботиргапчилар”, “Ғайратчилар”.

Keywords and expressions: opposition, Bolshevik, regime, party, organizations, groups, deviationism, “Ittihad and Tarakkiy”, “Birlik”, “Milly Ittihad”, “Milly Istiklol”, “Gap”, “Temur”, “Batirgapchilar”, “Gajratlilar”.

Мухолиф кучлар совет ҳокимияти тизимида оғир шароитларда гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона фаолият олиб борганлар. Бу ҳаракатнинг асл маъносини англатувчи “мухолифат” сўзи аслида арабча “мухолиф” сўздан олинган бўлиб, “қарама-қарши”, “итоат қилмаслик”, “қарши чиқувчи”, “қарши” маъноларини англатади [1,656].

Мухолифат кураши миллий арбоб Турор Рисқулов киритган ва 1920 йил 20-27 январда ТКП Ўлка Комитети Мусулмонлар бюросининг III конференцияси ва Туркистон Компартиясининг V ўлка конференцияси резолюциясида маъқулланган Туркистон Совет Республикасининг номини «Турк республикаси», деб аташ таклифида намоён бўлади. Тарихчи олима Д.Зиёева ўринли таъкидлаганидек, совет ҳокимияти йилларида мухолифатнинг бу хатти-ҳаракати «Турк республикаси» тузиш ва «Турк партияси» ташкил этишни кўзлаган миллатчилик, оғмачилик руҳидаги қарашлар, деб қораланди. Аслида бу ҳужжат ўлкада деярли қаршиликка учрамаган, давлат мустақиллигини тинч йўл билан қўлга киритиш имконини берувчи муҳим расмий ҳужжат эди [2,70-71].

Туркомиссияни бадном этувчи материалларни Москвага билдириш ва Туркистон билан РСФСР ўртасидаги муносабатларни аниқлаб олувчи бир қанча масалани юқори ҳукумат олдиға қўйиш учун Москвага вакиллар юборилади. “Биз РСФСРдан тўла мустақилликни, амалда Туркистонни ажратиб олиш масаласини қўйган эдикки, кейинчалик Туркистонни капиталистик давлатга айлантиришни кўзда

тутган эдик”, деб кўрсатма берган эди Саъдуллаҳўжа Турсунхўжаев [3,34-36].

Бироқ, марказ томонидан Туркистон вакилларининг талаблари рад этилиши билан бир қаторда у бирмунча ён босишга мажбур ҳам бўлганди.

Туркистон ўлкаси халқларининг сиёсий уйғонишида муҳим роль ўйнаган ташкилотлардан бири “Иттиҳод ва тараққий” (“Тараққийпарварлар уюшмаси”)дир. “Иттиҳод ва тараққий” дастлаб 1914 йилда Андижонда ташкилланади [4,227]. Тошкентда эса 1917 йил августда ташкил топган. Махфий органлар жадидлар ва уларнинг ташкилоти “Иттиҳод ва тараққий”га таъқиб ва таъқиқни кучайтирадилар. Ана шундай шароитда ташкилот Мунаввар Қори Абдурашидхонунинг ташаббуси билан ўз номини ўзгартириб, “Миллий иттиҳод” (ёки “Иттиҳоди миллий”) деб атала бошланди.

“Бирлик” уюшмаси, ўз навбатида, 1919 йил январда коммунистик партия сафига ёшларни киришга даъват этиш учун ташкил этилган. “Бирлашишдан мақсад ёшларни большевойлар фирқасига жалб қилиш ва уларни ҳар хил кутилмаган воқеаларга тайёрлашдан иборат эди» [4,227], деб ёзади Мунавварқори Абдурашидхонов. “Бирлик” фаолияти ҳам ЧК ходимлари доимий назоратида бўлган. 1919 йил бошларидан эътиборан, ташкилот аъзолари ҳамда ўлка меҳнаткашлари коммунистик партия сафига кира бошлади. Оқибатда, ҳукмрон партия таркибида мусулмонларнинг сони ортиб борди. “Бирлик” жамияти 2-3 йил фаолият кўрсатди [5,25].

S.A.Xoshimov – AnDU dotsenti.

ТАРИХ

“Миллий иттиҳод”нинг Бухоро бўлимини Мукомил Бурхонов, Абдурахим Юсуфзодалар бошқарган. “Миллий иттиҳод”чилардан Муинжон Алимов, Ота Хўжаев, Мусо Саиджонов, Саттор Хўжаев, Мухторжон Саиджонов, Наимжон Ёқубзода, Мукомил Бурхонов, Мухаммар Бурхонов, Масхар Бурхонов, Рахматулла Музаффаров, Абдирашид Мукамилов, Хамро Хўжаев, Порсо Хўжаев, Абдулла Абдуллаев, Мисбах Бурхонов, Ахмаджон Абдусайдов ва Абдурахим Юсуфзодадан иборат 17 нафар миллий зиёли 1937 йил 14 октябрда НКВД учлигининг № 24-баённомаси 615 – сонли иши бўйича уларга тегишли мол-мулки мусодара этилган ҳолда отув жазоси тайинланади [6,1-6].

Андижонда “Миллий иттиҳод” ташкилотининг фаол аъзолари Шамси Нажмиев, Бурҳон Машрабий, Наби Расулзода, Убайдулла хожи, Абдулла хожи, Абдулхай Аюбий, Вали Мақсудий, Сайфи Зиёев, Сайфи Камол, Мактубахон Каримхўжаева, Абдумуталиб Қорамандиев, Қоризода Маҳмуд, Исоққори Каримов, Мухторжон Олимов, Хазабжон Иброҳимов, Усмонжон Сарқоров, Олимжон Сарқоров, Зиёвуддин Маҳсим Мавлон Қозиевлар бўлган [4,237-238].

Балиқчи туманида ҳам “Миллий иттиҳод” ташкилоти фаолият олиб борган. Ташкилот раҳбари Қутб Нажми бўлган [7].

Миллий сиёсий муҳолифатнинг яширин фаолияти ўзбек халқи менталитетига хос бўлган “гап”(навбатма-навбат меҳмондорчилик уюштириш)ларда тўпланиш орқали амалга оширилиб, бирор мақсадли ишни бажо келтириш кўзланган. Тошкентнинг Кўкча даҳасида ўқитувчилар, савдогарлар, мадрасаларда таҳсил олган кишилардан иборат “Гап” гуруҳининг аъзолари жадид-маърифатпарварлари Рустамбек Юсупов, Саъдулла Қори Шомуҳаммедов ва Шаҳобиддин Аҳмедовлар ташаббуси билан ташкил этилган бўлиб, у 1924 йилдан эътиборан мустақил Ўзбекистон давлатини ташкил этиш учун курашган [8,1-7].

Саид Ғофурий раҳбар бўлган яширин гуруҳни ҳам ОГПУ ўз назоратидан қочирмаган. 1929 йил гуруҳ фаолиятига чек қўйилган, унинг аъзолари қамоққа олинди, 1930 йил январда ОГПУ нинг қарори билан Саид Ғофурий, Тангрикул хожи Мақсудов, Илҳом Исломовлар 5 йилга, Саъдулла қори Шомуҳаммедов, Садриддан Аҳмедов, Шукур Ғофурий, Жамил Ҳидоятлов ва Пўлат Хожибоевлар 3 йилга қамоқ жазосига ҳукм этилади [8,10-11].

1925 йилда Мунаввар Қори ташаббуси билан “Миллий иттиҳод” “Миллий истиқлол” номи билан қайта ташкил этилди. Ўзбекистон жадидлари мустақил Ўзбекистон учун курашни стратегик мақсад қилиб қўйдилар. “Миллий иттиҳод”нинг ташкилий тизими, кураш усуллари “Миллий истиқлол”да ҳам сақланиб қолди.

“Миллий истиқлол”нинг марказий бошқаруви Лазиз Азиззода, Салимхон Тиллахонов ва Ғофуржон Мусахоновлардан иборат бўлди. Амалда раҳбарликни Мунаввар Қорининг ўзи олиб борган [8,11-15]. “Миллий истиқлол” ташкилотининг Наманган, Андижон, Самарқанд бўлимлари ҳам бўлган. Ташкилот ўта махфийликда фаолият кўрсатди.

«Миллий истиқлол»нинг Наманган бўлимига Зайнутдин Қори Насритдинов[9,26], Косонсой бўлимида Абдуллабек Мусабеков [9,27], Андижон бўлимини Ҳасанхон Ниёзий бошқарган [10.67-68]. “Миллий истиқлол”нинг Фарғонада бўлими бўлиб, унинг аъзолари “Кўр каламуш” тамғаси билан қамоққа олинган [8,89-90].

1929 йилда “Миллий истиқлол” ташкилоти фаолияти ҳам ОГПУ саъй-ҳаракатлари ўлароқ фожия этилган. Жами бўлиб 87 киши қўлга олинади, Тошкент ва Москва қамоқхоналарида тергов қилиниб, 1931 йил 25 апрелда ташкилот аъзолари устидан ҳукм чиқарилди. Коллегия «Миллий истиқлол» иши бўйича айбланганларнинг 21 тасига отув (шундан 6 нафарини отув ҳукми 10 йиллик қамоқ билан алмаштирилган), 26 тасига 10 йиллик, 20 тасига 5 йиллик, 15 тасига 3 йиллик муддат билан концлагерга юбориш, 4 тасига СССРнинг 12 та белгиланган шаҳарларида яшашдан маҳрум этилган ҳолда қамоқдан озод қилиниши ҳақида ҳукм чиқарилади, фақатгина сиёсий бошқарма айғоқчиси Мадхуддин Муҳаммедов озод қилинган [8,127-135]. Олий жазога ҳукм қилинганлар Тошкент ва Москвада отиб ташланади.

Муҳолифатда бўлган яширин ташкилотлардан яна бири “Туркистон миллий бирлиги” бўлган. Бу ташкилот Бухорода “Бухоро истиқлоли” ва Тошкентдаги “Миллий иттиҳод” ташкилотлари фаолиятларини бирлаштирувчи “Марказлар маркази” номи билан ташкил топди. Унинг ташкилотчилари Аҳмад Закий Валидий Тўғон, Мунаввар Қори, Файзулла Хўжаев, Ҳошим Шайх Қушбегиёв, Абдуқодир Муҳитдинов, Саъдуллахўжа Турсунхўжаев ва бошқалар бўлган [11,175]. Аммо бу ташкилот ҳам узоқ фаолият кўрсата олмади. Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси ОГПУнинг кузатувида бўлган. Тинимсиз таъқиб-назорат натижасида ташкилот 1923 йил ўз фаолиятини тўхтатади. Унинг кўплаб етакчилари Туркистонни тарк этиб, хорижга чиқиб кетди.

Миллий истиқлол учун курашда фидойилик кўрсатган ташкилотлардан бири “Эрк” ҳамда “жадид тараққийпарварлари” партиялари бўлган. “Эрк”ка 1921 йил 7-10 январда Бухорода асос солинади. Унинг дастурида миллий манфаат, урф-одат ва шарт-шароит, Туркистоннинг сиёсий, иқтисодий ва миллий мустақил бўлишига катта эътибор қаратилган. Тараққийпарварлар

социал-демократик ислохотчилик йўлидан борган. “Эрк”чилар 1929 йилда ҳибсга олиниб, турли муддатларга меҳнат-тузатув лагерларига жўнатилган [12,107].

1920-йилларда Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг олиб борган маҳаллийлаштириш сиёсати ва амалиёти ҳам ўзбек миллий зиёлиларининг мухолиф қарашларининг кучайишига сабаб бўлган. Ушбу жараён 1928 йил 31 майда ОГПУнинг ВКП(б) Марказий Комитетига “Ўзбекистонда сиёсий кайфиятлар тўғрисида”ги йўллаган маъруза хатида баён этиб берилган. Маъруза хатдаги “Маҳаллийлаштириш”, “Панўзбекчилик”, “Антисовет тарғибот”, “Ўзбек миллатчилиги тактикаси”, “Антисовет фаолиятининг ташкилий принциплари”, “Ўзбекистонни бошқариш тарзи қандай бўлиши”, “Омма умидининг пучга чиқиши” сарлавҳалари остидаги Ўзбекистондаги умумий ҳолатни баён этувчи маълумотномаларда совет ҳокимиятининг миллий сиёсатига Мунаввар Қори Абдурашидхонов, Ғози Юнус, А.Қ. Муҳиддинов, Эсон Афанди, Обиджон Маҳмудов каби ўзбек миллий зиёлиларининг мухолиф қарашлари умумлашган тарзда берилган. Миллий зиёлилар совет ҳокимияти маҳаллийлаштириш ниқоби остида Ўзбекистонда руслаштириш сиёсатини юритаётганини кескин қоралайдилар [13].

Совет ҳокимиятига қарши мухолифатда бўлган яширин гуруҳлардан бири 1925-1929 йилларда Қўқон шаҳрида фаолият юритган “Темур гуруҳи” эди [14,73]. “Темур” гуруҳи ўз таркибига миллий зиёлиларнинг кўзга кўринган вакиллари, аксарият журналистларни жамлаган. Ташкилот 1925-1929 йиллардаги фаолияти давомида, айниқса, давлат органлари ва ишчи муассасаларида эътибор қозонди. Темурчилар фаолияти, айниқса, маорифда кучли бўлган. “Темур” гуруҳи аъзолари қуролли қаршилик ҳаракатининг етакчилари ва бошқа совет тузумига қарши бўлган мухолифат ҳаракати қатнашчилари билан ҳам яқин алоқада бўлган.

1929 йил ноябрь ойдан “Темур” гуруҳи “Ботиргапчилар” ташкилоти аъзолари билан биргаликда фаолият кўрсатган [15,10-12]. “Ботиргапчилар” ташкилоти аслида “Темур” гуруҳининг давомчилари бўлган. “Ботиргапчилар»нинг таркиби миллий зиёлилар, комфирқа аъзолари, журналистлардан ташкил топган. Улар Ёқуб Омон, Носир Эркин, Ашуралӣ Зоҳирӣ, Лутфулла Олимий, Умархўжа Хамидов, Нуриддин Эрматов, Муҳиддин Хусаинов, Абдулла Қаҳҳоров, Карим Ортиқбоев, Турғун Парпиев, Абдулла Холматов, Мирзаабдулла Солиев, Мухтор Муҳаммадиев, Абдулла Раҳматзода, Маматқул Холдаров, Обиджон Ҳакимов, Комилжон Қосимов, Восӣ Қаюмов, Тошпўлат Акбаров, Толибжон Охунжоновлар [15,11] эди.

“Ботиргапчилар” ташкилоти ҳам узоқ фаолият кўрсатма олмаган. Ташкилот ОГПУ ходимлари томонидан кузатувга олинган. Натижада, 1930 йил 30 январда навбатдаги “Гап”га жамланган “Ботиргапчилар”нинг барчаси (бунинг ичида собиқ “Темур” гуруҳи аъзолари ҳам бўлган) ҳибсга олинган. Айблов хулосасига кўра, “Ботиргапчилар”дан 5 нафари 10 йиллик, 6 нафари 5 йиллик, 8 нафари 3 йиллик қамоқ жазосига ҳукм этилган [16].

Совет ҳокимиятига мухолифатда бўлган миллий зиёлиларнинг яширин ташкилотларидан бири 1929-1930 йилларда Самарқанд шаҳрида Ўзбекистон ССР Халқ Маорифи Комиссариати ходимларининг бир гуруҳи томонидан ташкил этилган “Ғайратчилар” ташкилоти эди [15,24]. “Ғайратчилар” гуруҳи ўз таркибига миллий зиёлиларнинг кўзга кўринган вакиллари, аксарият ўқитувчи ва талабаларни жалб қилган. Шунингдек, гуруҳ сафига совет ҳокимиятининг раҳбарлик лавозимларида ишлаган, бироқ 1929-1930 йиллардаги партиядан тозалов чоғида “ёт унсурлар” сифатида партиядан ўчирилган катта тажриба ва салоҳиятга эга маҳаллий миллат вакиллари ҳамда бир гуруҳ ижодкорлар ҳам кирган. “Ғайратчилар” 1929 йил март ойида унинг таркиби қуйидагича бўлган: Боту – Ўзбекистон Маориф Халқ Комиссари ўринбосари, ташкилот раиси, Боис Қориев Олтой – МХК давлат илмий кенгаши президиуми раиси ўринбосари, Шокирбеков – МХК инспекторлар бўлими бошлиғи, Собиров Қодир – МХК кадрлар бўлими бошлиғи, Салимий – МХК сиёсий оқартув бўлим бошлиғи муовини, Назирулла Иноятов – МХК ходими, Ғуломов – катта ер эгасининг фарзанди бўлганлиги учун миллатчиликда айбланиб, партиядан ўчирилган, бироқ Боту томонидан МХК санъат бўлими бошлиғи ўринбосари қилиб ишга қайтарилган, Ҳамрақулов – Андижон педагогика техникуми бошлиғи, Носир Саидов – МХК режа бўлими бошлиғи, машҳур шоир Элбек – МХК Тилшунослик бўлими бошлиғи ўринбосари, шоирлардан Фитрат, Чўлпон, Саттор Нурмуҳаммедов – “Шарқ” мактаби мудирӣ, Муҳиддинжонқори Раҳимов – Тошкент шаҳридаги округ педагогика техникуми директори, тошкентлик ўқитувчи Ҳожииумар Юнусов [15,33].

Ташкилот сафи кенгайиб унинг таркибига Юсуф Алиев, Парпихўжа, Абдулла Алави, Назирқулов, Маъруф Расулий, Наим Саидий, Абдусалом Ниёзий, Собир Қодирӣ, Носир Саидов, Ваҳоб Илҳом, Собиржон Содӣқӣ, Гулмуҳаммедов, Яшин, Тўхта Назар, Қаюмхўжа Алиев, Лутфулла Алавий, Назир Қулжабаров, Абдулҳай Мунассибов, Зубар Насурилло каби ўқитувчи, талаба ва шоирлар жалб қилинади [15,33]. “Ғайратчилар” ўз фаолиятини “гап”лар орқали олиб борган.

ТАРИХ

Ташкилот 1930 йил 30 июнда навбатдаги “гап”га жамланган “Ғайратлилар” ташкилотининг аъзолари ҳибсга олинган. 1930 йил 15 июлдан 1 августга қадар улар устидан ОГПУнинг “тройкаси” сўроқ-суриштирув ишларини олиб бориб, “Ғайратлилар” ташкилоти аъзолари турли азоб-уқубатларга дучор қилинади. Уларнинг бир қисмига 1933 йил “Миллий иттиҳод” ташкилотининг аъзоси, деб қўшимча айб ҳам юкланади ва 1933 йил 31 мартда СССР Олий суди томонидан турли муддатларга қамоқ жазосига ҳукм этилади [15,42]. Жумладан, М.Рамзий, Боту, Олтойлар 1933 йил 31 мартда Москвада бўлган суд жараёнида аввал ўлим жазосига, сўнгра 10 йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Олтой Ухта-Печорск ва Воркута лагерларида жазони ўтаган [17,134-135].

1920-1930 йилларда совет тузумининг зўравонлик сиёсатига қарши ҳокимият тизимида ҳам муҳолифат кураши давом эттирилди. Республиканинг ватанпарварлик кайфиятидаги

раҳбар ходимларни бирлаштирган “Ғайрипартиявий” гуруҳ, “Ўн саккизлар гуруҳи”, “Иноғомовчилик”, “Қосимовчилик”, “Бадриддиновчилик”лар бирин-кетин фош этилди ва йўқ қилинди.

Шундай қилиб, 1920-1930 йилларда истиқлол, миллий озодлик учун кураш олиб борган миллий сиёсий муҳолифатда бўлган партия ва ташкилотлар ҳамда раҳбар ходимлар жуда оғир шароитда фаолият кўрсатдилар. Чунки Туркистонни ўзининг темир панжалари остида сақлашни бош мақсад қилиб қўйган совет ҳокимияти миллий сиёсий муҳолифатнинг эркин фаолиятига йўл бермас эди. Уларга қарши таъйиқ ва таъқиблар советлар томонидан доимий суратда кучайтирилиб борилди. Шундай бўлса-да, миллий истиқлол, эрк ва озодлик фидойилари бор куч ва имкониятларини ишга солиб, совет тузумига қарши кураш олиб бордилар. Бироқ, улар озодлик учун курашда қатагон қурбонларига айландилар.

References:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. II-jild. 1981, 485-b., O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 6.-jild. – Toshkent: O'zME, 2006.
2. Ziyoyeva D.X. Mustaqillik uchun kurashning o'qilmagan sahifalari. //Turkiston mustaqilligi va birligi uchun kurash sahifalaridan –Toshkent: Fan, 1996.
3. Shamsutdinov R., Ubaydullayev O'. Hurlik tuyg'usi bilan yashagan edi.//O'zbekiston matbuoti. №5. 2002.
4. Shamsutdinov R. Istiqloq yo'lida shahid ketganlar. -Toshkent: Sharq, 2001.
5. Abdurashidxonov Munavvar Qori. Xotiralarim. -Toshkent, 1992.
6. “Meros” xalqaro ilmiy-amaliy ekspeditsiya jamoat Fondi arxividagi O'z R DXXA 7575-fond, 1- ro'yxat 615-ish.
7. Pravda Vostoka 1937 god 12 noyabrya.
8. RISTDA, 62-fond, 2-ro'yxat, 310-ish.
9. RISTDA, 62-fond, 2-ro'yxat, 194-ish.
10. Repressiya 1937-1938 gg. Dokumenti i material. Vipusk 3. Jertvi Bolshogo terrora iz Uzbekistana 1937 god, noyabr (Sostaviteli: Shamsutdinov R.T., Yusupov E.Y., Mamajonov A., Do'stmatov E.P.). –Tashkent: Sharq, 2007.
11. Zakiy Validiy To'g'on. Xotiralar. // Sharq yulduzi, 1993 yil. – 7,8-sonlar.
12. Programmniye dokumenti musulmanskih politicheskix partiy. 1917-1920 gg. – Oksford, 1985.
13. Shamsutdinov R. Sovetlarning O'zbekistondagi milliy siyosati o'zbek ziyolilari talqinida (OGPU materiallari asosida) // Vodiyoma, 2017.№ 4(6).-B.66-70.;5(7).-B. 96-100.; 2018.№ 1(8).-B.90-94.;
14. RISTDA, 62-fond, 2-ro'yxat, 2178-ish.
15. RISTDA 62-fond, 2-ro'yxat, 2199-ish.
16. Ubaydullayev O'.Q. O'zbekistonda 20-30 yillarda mustabid tuzumga qarshi milliy muxolifat harakati (mahalliy ziyolilar faoliyati misolida): Tarix fan. nomz. ...diss. – Toshkent, 2004, –B.74; RISTDA 62-fond, 2199-ish, 2-14-varaqlar.
17. “Meros” xalqaro ilmiy ekspeditsiyasi fondidagi O'zRDXXA, 33391-fond, 19-ish, 375-varaq.
17. Tarixning noma'lum sahifalari. Hujjat va materiallar. Birinchi kitob. –Toshkent, 2009.

(Taqrizchi: M.Isomiddinov – tarix fanlari doktori, professor).